

קשיי סטודנטים בפענוח משמעויותיהן של מילות קישור פוליסמיות ואחרות

רקע תיאורטי

על-פי המקובל בבלשנות, מילות הקישור (conjunctions) נחלקות לשתי קבוצות (קירק וגרינבאום, 1973): מילות קישור מאחות (coordinating conjunctions), היוצרות מבני איחוי, ומילות קישור משעבדות (subordinating conjunctions), היוצרות מבני שעבוד¹.

תפקיד מילות הקישור הוא לקשר בין יחידות תחביריות, להביע את סוג הקשרים שביניהן, וברוב המקרים גם לציין את משמעות הקשר.

מילות קישור מאחות מקשרות בין

א. מילים או צירופים בעלי מעמד תחבירי שווה, השייכים לאותו חלק דיבר או לתחליפיו.

דוגמות: תרבות ודעת, חזק ויציב, אני ואתה, פה ושם.

ב. פסוקיות² (במקרים אלו מילת הקישור עומדת בראש פסוקית הסיפא, או בראש פסוקית הרישא ובראש פסוקית הסיפא).
דוגמות: הם דנו בעתיד התכנית, ואחר-כך גיבשו הצעות לשיפור.
או שנסיים את גיבוש ההצעה הערב או שניפגש שוב מחר.

ג. משפטים³ (במקרים אלו מילת הקישור עומדת בראש המשפט השני).

דוגמה: דרך ארוכה עשינו עד הגיענו אל ההר. ומעבר להר עומד אחד המנזרים היפים בעולם. "ניגש לצפות בו", הציע דב.

מילות קישור משעבדות מקשרות בין פסוקיות ועשויות לעמוד רק בראש פסוקית (רישא או סיפא).

דוגמות: כאשר סיפרתי לו את כל הקורות אותי, חווירו פניו.
מיליו נעתקו מפיו כאשר שמע את הקורות אותי.

* הגב' רות בורשטיין היא ראש החוג ללשון במכללה לחינוך ע"ש דוד ילן.

דוגמה: גם אם לא נזכה לתמיכה, על עקרונות מסוימים לא
נוותר.^{10,9}

הקשיים בפענוח משמעויות מילות הקישור

במסגרת הוראתנו במכללה את השיעור מיומנויות כתיבה בשנים
תשנ"ב - תשנ"ד נוכחנו לדעת כי פענוח משמעויותיהן של מילות הקישור
אינו מן המשימות הקלות. בשל חשיבותן המרובה של מילות הקישור
בהבעה ובהבנה עמוקה של הנקרא החלטנו לערוך ניסוי לבדיקת מהות
הקשיים בנושא.

מטרות הניסוי:

מיון הקשיים שהסטודנטים נתקלים בהם באשר למשמעויות מילות
הקישור - הן באספקט הקולטני (הבנה) והן באספקט היוצרי (הבעה)
וניסיון להבין את גורמי הקשיים.

אוכלוסיית הנבדקים:

א. סטודנטים, תלמידי שנה ב' במכללה במסלול לחינוך היסודי
ובמסלול לחטיבת הביניים, שאינם מתמחים בחוג ללשון;

ב. סטודנטים במסלול לחטיבת הביניים בשנה ג', מתמחים בחוג
ללשון שלמדו תחביר (בשנים א-ב' ללימודיהם במכללה).

כלי הניסוי:

א. כתבות ומאמרים מן העיתונות, שבהם מסומנות מילות הקישור;

ב. משפטים הממוינים לקבוצות על-פי משמעויות מילות הקישור;

ג. עבודות בית של הסטודנטים, שהיו תשובות לשאלות (על
מאמרים), שפתחו במילת שאלה, שהתשובה עליה אמורה להכיל
מילת קישור בעלת קשר לוגי סמנטי זהה לזה של מילת השאלה.

הערה: במכוון לא נתנו שאלות סגורות, דוגמת תרגיל מילוי (קלוז), כי
מטרת הניסוי היא פענוח משמעותה של מילת הקישור בהתייחס לקשר
הלוגי-סמנטי שהיא מייצגת, ולא רק בהתייחס לשימוש הלשוני הגלוי.

תיאור מהלך הניסוי:

הניסוי נערך בשנת הלימודים תשנ"ב ותשנ"ג. בכל שנה השתתפו בניסוי
סטודנטים אחרים.

בשיעור הראשון של הניסוי קיבלו הסטודנטים כתבה מן העיתון. המטלה הייתה לכתוב את משמעויותיהן של מילות הקישור, שהיו מסומנות.

לא נדרש מן הסטודנטים לדעת לאתר מילות קישור, אלא רק לציין את משמעותן.

הסטודנטים המתמחים בלשון, שלמדו תחביר שלוש שעות שנתיות (שעה אחת בשנה א' ושעתיים בשנה ב'), הכינו מטלה זו ועמדו בה בהצלחה רבה, כי קביעת משמעותה של מילת הקישור היא מאושות הניתוח התחבירי: אי-אפשר לעסוק בתחביר מבלי לעסוק במהותן של מילות הקישור ומילות היחס (שהן אחד המרכיבים בתוך מילות קישור רבות). בשל שליטתם במשמעויות מילות הקישור הסתיים כאן תפקידם של המתמחים בלשון בניסוי. לסטודנטים שאינם מתמחים בלשון היה קשה להתמודד עם מטלה זו: הם לא הבינו למה הכוונה ב"משמעות".

החלטנו לשנות את המשימה, ובמקום טקסט ששזורות בו מילות קישור רבות בעלות משמעויות רבות, נתנו סדרות משפטים ממוינים על-פי המשמעות המשותפת של מילות הקישור: בקבוצה הראשונה היו רק מילות קישור של הוספה, בשנייה - רק מילות קישור של ניגוד, וכן הלאה.

גם משימה זו הייתה קשה מדיי, לפיכך הקדשנו שני שיעורים (ארבע שעות) ללימוד הנושא משמעויות מילות הקישור בהתבסס על הקשרים הלוגיים-סמנטיים. בשיעור השלישי חזרנו לסדרות המשפטים הממוינים. העבודה נעשתה בקבוצות ואחר-כך נבדקה במליאה. בעבודתם קיבלו הסטודנטים הנחיה וסיוע בלא הגבלה. הטעויות תוקנו וניתנו הסברים מפורטים לכל תיקון.

הסטודנטים קיבלו לעבודת בית את הכתבה שבה החל הניסוי. וכך במשך ארבעה שבועות היה עליהם לקבוע את משמעויות מילות הקישור בכתבות ובמאמרים שקיבלו להכנה בבית. עבודות הבית נמסרו לנו לבדיקה. כל טעויות הסטודנטים בקביעת משמעויותיהן של מילות הקישור רוכזו ומוינו.

כמו כן רוכזו ומוינו טעויות של הסטודנטים בשימוש במילות הקישור בעבודות שהם כתבו לאחר סיום לימוד הנושא.

ניתוח הממצאים:

אנו מניחים שהטעויות בשני סוגי העבודות - בפענוח המשמעות של מילות הקישור בטקסט נתון ובשימוש האקטיבי שעשו בהן בעת הכתיבה - נובעות מקשיים בהכרת מילות הקישור ובהבנת משמעויותיהן, אך לא רק בכך. ראוי לציין כי מקצת הקשרים המובעים באמצעות מילות הקישור קשים להבנה בשל היותם יחסים מופשטים ומורכבים.

ברור לנו שהמונח "ויתור", למשל, והמושג שהוא מייצג קשים לתפישה. "ויתור" מביע שלכאורה היה קיים יחס של תנאי בין פסוקית אחת (א) כמתנה לפסוקית אחרת כמותנה (ב), אך האמור בפסוקית המתנה (א) התממש, והאמור בפסוקית המותנה (ב) לא התממש. לכן יחס התנאי ששיערו אינו נכון. אף-על-פי שהתממש האמור ב(א), לא התממשה המסקנה (ב), שציפינו לה (ברגמן, תשי"ג).

יש לציין שהמונח "ויתור" אינו שקוף דיו, וסטודנטים מציעים לא פעם להמירו במונחים שקופים יותר, כמו: תנאי ההפך או תנאי דווקא.

על קשיים בהבחנה בין סיבה לתוצאה ועל קשיים בחשיבה לוגית-סיבתית מורים מחקרים רבים בתחומי דעת שונים (זוהר, 1990).

מיון הקשיים שנתקלו בהם הסטודנטים בשיעורי מיומנויות כתיבה:

הכרת משמעות מילת הקישור:

בכתיבה של הסטודנטים יש דוגמות רבות לשימוש במילות קישור מסוימות, שמשמעותן אינה הולמת את הקשרן. שימושים בלתי הולמים מצויים בעיקר במילות קישור של סיבה, של תכלית ושל ויתור. דוגמות:

בתשובה לשאלה הפותחת ב"מדוע" (שאלת סיבה) ענו כארבעים אחוזים מן הסטודנטים תשובה הפותחת בכדי ש/ל (מילת קישור של תכלית): "מדוע, לדעתך, קבע משרד החינוך שציון 70 בבחינה בלשון עברית הוא תנאי קבלה למכללה?" - "כדי שהידע של הסטודנטים לא יהיה נמוך מדי". היו שענו בתשובה הפותחת במילת סיבה, אך תוכן התשובה היה של תכלית. "מדוע חשוב לנקד נכון?" - "מפני שנוכל להגות נכון". סטודנטים רבים משתמשים במילת הקישור של ויתור למרות ש להבעת סיבה: "הצטערנו למרות שהוא נהרג".

כן שכיח השימוש במילת הקישור של תנאי אם כשהמשמעות היא של ניגוד:

"אם נשים מרבות לדבר על נושאים אישיים, גברים מרבים לדבר על כדורגל".

שימוש זה של מילת תנאי כשלא קיים תנאי מצוי גם בעיתונות ובדיבור.

בן אשר (1972) כותב כי פסוקית הרישא אינה מביעה כאן פוטנציאליות כמו בפסוקית תנאי רגילה, אלא היא מבטאת ממשות, ומטרתה להבליט את הניגוד בין שתי קביעות או להראות ששתי הפסוקיות נכונות במידה שווה.

פענוח המשמעות הרלוונטית להקשר של מילות קישור פוליסמיות:

מילות קישור רבות הן בעלות מספר משמעויות, ולפיכך פענוחן תלוי בהקשר, בהיגיון ובידע העולם. כאן נדרש להפעיל שיקול דעת, ולא להיאחז במשמעות אחת של מילת הקישור, הנדלית ראשונה מן הזיכרון. יש לבדוק משמעויות אחרות ולהחליט איזו מהן הולמת ביותר את ההקשר.

דוגמות למילות קישור פוליסמיות:

- א. מילת הקישור עד ש מביעה זמן או תוצאה.
במשפט: "למדתי עד שהחשיך", עד ש מביעה זמן. במשפט: "הוא התרגש כל-כך עד ששכח לשם מה התכנסנו", עד ש מביעה תוצאה. סטודנטים רבים נטו לחשוב שגם במשפט השני משמעות עד ש היא של זמן.
- ב. מילת הקישור אך מביעה זמן או ניגוד.
דוגמות: לניגוד: הוא זהיר מאוד בלשונו, אך הפעם אמר את אשר לא ייאמר. לזמן: אך החילונו לצעוד, קדרו השמים.
- ג. על-פי המקורות, מילת הקישור בשביל ש מביעה סיבה או תכלית.
בימינו היא משמשת רק לתכלית, לפיכך כשהסטודנטים נחשפים לטקסט מן המקורות הם צריכים להסתמך על ההקשר או על ההיגיון כדי לקבוע את משמעות מילת הקישור.
דוגמות: לסיבה: בשביל שאני זכר הפסדתי? (כתובות יג, ג)
לתכלית: עשינו הכול בשביל שתרגיש כאן רצוי.

- ד. מילת הקישור כש מביעה זמן או מצב או השוואה או תנאי. דוגמות: לזמן: כשנודעה הבשורה הטובה, שמחו כולם. למצב: הם ישבו בהרצאה כשהבעת פניהם אומרת שביעות רצון. להשוואה: לילות תל-אביב לעולם לא יהיו כשהיו.¹¹ לתנאי: כשאדם צדיק, אף בני ביתו צדיקים (פס"ר ג) (בלשון חז"ל פסוקיות זמן על-פי צורתן עשויות להביע תנאי).
- ה. מילת הקישור מש מביעה זמן או השוואה. דוגמות: לזמן: משפסקו ההתקפות, נושנים התושבים לרווחה. להשוואה: מצבם הכלכלי טוב משהיה בעבר.
- ו. מילת הקישור ואילו מביעה ניגוד או הוספת תנאי בטל לתנאי בטל קודם. דוגמות: לניגוד: הם מעוניינים בשימור העבר, ואילו מתנגדיהם מעוניינים בשינוי. להוספת תנאי בטל לתנאי בטל קודם: אילו התפיסה בשב"כ הייתה שונה, ואילו שומרי הראש היו מקפידים במלאכתם, היה נמנע רצח רבין.
- ז. מילת הקישור כי אם מביעה ניגוד או צירוף של סיבה (כי) ותנאי (אם). דוגמות: לניגוד: לא בך תלינו את האשם, כי אם במי ששלחך לבצע את המשימה. לצירוף של סיבה ותנאי: אעשה כמבוקשכם, כי אם לא אנהג כך, אנוץ קשות.

פענוח משמעותן של מילות קישור החסרות משמעות מובהקת:

אנו מניחים שמילות הקישור ו, כי, ש הן מילות קישור חסרות משמעות מובהקת, ומעיקרו של דבר שימשו להבעת כל אחת ממשמעויות הקשרים. עם התפתחות הלשון הן יוחדו להבעת קשרים מסוימים בלבד.

במקרא יש לפחות שבעה סוגי קשרים שמילת הקישור כי מביעה.¹² בעברית בת ימינו כי מביעה רק קשר של סיבה (וקשרים תחביריים פורמליים חסרי משמעות סמנטית להורות על שעבוד תחבירי), לעומתה מילות הקישור ו, ש הן חסרות משמעות מובהקת גם בעברית בת ימינו.

דוגמות:

א. מילת הקישור ו עשויה להביע קשר של הוספה או ניגוד או מצב או תוצאה או תנאי שלילי¹³ - על-פי ההקשר.

דוגמות:

להוספה: אכלנו ארוחת בוקר ויצאנו לדרך.
לניגוד: הוא פעיל בשורות השמאל, ואחיו פעיל בשורות הימין.
למצב: הם עמדו שקטים וכרוזת מחאה בידיהם.
לתוצאה: הוא פרסם בשנתיים האחרונות מאמרים חשובים, וזכה לקידום אקדמי.
לתנאי שלילי: אנו מקווים שהוא ישתכנע, נלא ניאלץ לפטרו.

ב. מילת הקישור ש עשויה להביע קשר של סיבה או תוצאה או תכלית על-פי ההקשר.

דוגמות:

לסיבה: תרעומת רבה הושמעה אמש על שר האוצר שלא עמד בדיבורו.
לתוצאה: הוא תקף אותנו בעצמה כזו שהרגשנו מבווישים.
לתכלית: מה, לדעתך, יש לעשות שהם ישתכנעו בצדקתנו?
ובעבודות של סטודנטים ש מביעה גם קשר של זמן: "אתמול שראיתי אותו, שמחתי" (במקום כש).¹⁴

מילות קישור הדומות זו לזו בכתיבן או בצלילן, אך השונות במשמעויותיהן:

סטודנטים התבלבלו בין מילות קישור הדומות בכתיבתן או בצורתן אך השונות במשמעותן, וייחסו לאחת מהן את משמעות מילת הקישור הדומה לה.

דוגמות:

א. מילת הקישור אם כי מביעה ויתור; מילת הקישור כי אם מביעה ניגוד.

דוגמות: אם כי ברוב המקרים אתה צודק, הפעם טעית.
לא כך נזפנו, כי אם ברעך.

ב. מילת הקישור אילו מביעה תנאי בטל; מילת הקישור ואילו מביעה ניגוד.

היו סטודנטים (אמנם מעטים מאוד) שייחסו למילה אולי, הדומה בצורתה לאילו, משמעות תנאי. היו סטודנטים (מעטים מאוד) שייחסו למילה אלא, הדומה למילה אילו, משמעות תנאי.

ג. מילת הקישור מאחר ש מביעה סיבה; מילת הקישור לאחר ש מביעה זמן.

אין תמה שבמשפט כמו: "לאחר שצה"ל פינה את המקום, צהלו התושבים" - תפורש מילת הקישור לאחר ש, המביעה זמן, כמביעה סיבה. אך גם במשפטים דוגמת: "לאחר שסיימתי את לימודיי באוניברסיטה, נסעתי לעבוד בארצות הברית" - נטו רוב הסטודנטים לפרש את מילת הקישור לאחר ש כמביעה סיבה, בשל הדמיון למאחר ש.

מילת קישור המורכבת משתי מילים, שכל אחת מהן היא מילת קישור בפני עצמה:

אף - מילת קישור להוספה;

גם - מילת קישור להוספה;

כי - מילת קישור לסיבה;

אם - מילת קישור לתנאי;

גם כי, גם אם, אף אם, אף כי - מילות קישור לויתור.

היו סטודנטים שייחסו למילות הקישור המורכבות משמעות של הוספה או של סיבה או של תנאי, בהשפעת משמעות מילת הקישור הראשונה או השנייה שבצירוף.

שימוש במילת קישור בעלת משמעות מובהקת במשמעות אחרת הנובעת מההקשר בלבד, ולא ממהותה של מילת הקישור:

במקרים אלו קשה לסטודנטים לעמוד על משמעותה של מילת הקישור באותו הקשר מסוים. דוגמות:

במבנה: או ש ... או ש ... המשמעות המובהקת של מילת הקישור או ש היא של ברירה, אך יש היקרויות שבהן היא מביעה תנאי שלילי: "או שאתם מגיעים בכוחות עצמכם להסכם שלום, או שאנו כופים אותו עליכם" - פירושו "אם אינכם מגיעים בכוחות עצמכם להסכם שלום, נכפה אותו עליכם".

הבחנה בתפקיד הרלוונטי להקשר:

דוגמה:

מילת הקישור אלא עשויה להביע קשר של ניגוד או להביע הדגשה, ולא קישור.

דוגמות: לניגוד: לא היו לו ידיעות מהימנות, אלא רק תחושות חזקות.
להבעת הדגשה סגנונית: לא היו לו אלא תחושות חזקות.

התאמה בין השימוש הלשוני ללוגיקה:

דוגמה: תפיסת אם במשמעות רק אם.

המשפט: "אם תלמד, תצליח" אינו אומר מה יהא על המותנה כשהתנאי אינו נכון.¹⁵

האמור בפסוקית הרישא לבדו מספיק כדי לגרום את האמור בפסוקית הסיפא, כלומר יש כאן תנאי מספיק. אך האמור בפסוקית הסיפא עשוי להיגרם על-ידי גורם אחר.

לעומת זאת במשפט: "רק אם תלמד תצליח" פסוקית הרישא מביעה תנאי הכרחי (ברגמן, תשי"ג).

סטודנטים (ושאינם סטודנטים) נוטים ליחס לאם משמעות של רק אם, כלומר משמעות של תנאי הכרחי, ולפיכך לטעון שעל-פי המשפט: "אם תלמד תצליח" משתמע: אם לא תלמד, לא תצליח - מה שאינו נכון מבחינה לוגית.

לסיכום:

תחום המשמעויות של מילות הקישור הוא אחד הקשים ביותר מבחינה תחבריתית וסמנטית-לוגית, מאחר שהוא מצריך חשיבה מופשטת. ניר (תשנ"ה) כותב כי מחקרים מצביעים על כך שקיים מתאם גבוה בין היכולת לזהות יחסים לוגיים המסומנים באמצעות מילות קישור לבין ההבנה הכוללת של הטקסט (בעיקר טקסטים מדעיים). כן מציין ניר, כי הממצאים מראים שתלמידי חטיבות הביניים מתקשים במקרים רבים בהבנת היחסים הלוגיים, במיוחד באותם מקרים שבהם יחסים אלו משתמעים, ואינם מסומנים במפורש באמצעות מילות קישור. התנסותנו מורה שבעברית גם כאשר כתובות מילות קישור, עדיין יש קשיים רבים בהבנת משמעויותיהן.

הקשיים נובעים מכך שיש מספר מילות קישור להבעת אותה משמעות; יש מילות קישור פוליסמיות; יש דמיון בצליל ובכתיב בין מילות קישור בעלות משמעות שונה, ויש מרכיבים שבאים במספר מילות קישור בעלות משמעות שונה.

סביר להניח כי בנוסף לכל הגורמים הללו, גורם לא פחות חשוב הוא שהמילונים¹⁶ אינם מציינים בדרך כלל את משמעויות מילות הקישור, אלא נותנים מילות קישור חלופיות. סטודנט שמעוניין לדעת אם הבין כיאות את משמעות מילת הקישור, יתקשה לעשות זאת באמצעות המילון, כי במילון הוא ימצא בדרך כלל מילות קישור נרדפות.

הצלחתם הרבה של הסטודנטים שלמדו תחביר במילוי המטלות יש בה כדי להצביע על תרומת לימוד התחביר מתוך היבט סמנטי (ולא רק פורמלי) להבנה עמוקה של התוכן.

נראה לנו שבכל המקצועות שבהם קוראים טקסטים, יש לתת את הדעת למשמעויות מילות הקישור כדי לשפר את הבנת התוכן לעומקה.

הערות

1. פריז (1951, עמ' 252) מונה מילות קישור משעבדות בשם "מילות תפקיד".
 2. פסוקית היא מבנה שמבחינת מרכיביו יכול להיות משפט, אך הוא מצוי בתוך יחידה תחבירית גדולה ממנו.
 3. מילת קישור מאחה בראש משפט מצויה בספרות יפה, ובמבנים מסוימים גם בכתבה עיונית או פובליציסטית.
 4. הדוגמות אינן מייצגות את כל המצוי.
 5. במקרא קשר של ניגוד מובע גם באמצעות אפס, אפס כי.
 6. במקרא קשר של סיבה מובע גם באמצעות יען, יען כי, יען אשר, עקב אשר.
 7. בעברית בת ימינו קשר של תנאי מובע גם באמצעות בתנאי ש, במקרה ש.
 8. מילות הקישור השונות עשויות לייצג משלבים שונים. מילות קישור המצויות במשלב הספרותי בלבד מוכרות פחות.
 9. משמעויות שלא הוזכרו: מקום, כיוון, זמן, השוואה, מצב.
 10. ריבוי מילות קישור להבעת אותה משמעות מקורו בכך שבעברית בת ימינו מצויות מילות קישור ממספר תקופות בלשון. הנה רשימה חלקית:
מילות קישור מן המקרא	מילות קישור מלשון חז"ל
אשר	ש
כי	ש
כי אם	אלא
יען אשר, עקב אשר	מכיוון ש, משום ש, על שום ש,

- למען אשר
גם כי, אף כי, גם אם
בשביל ש
בשביל ש
אפילו, אף על פי ש
אלמלא(ני) אילו(אני)
11. בעברית בת ימינו השימוש במילת הקישור כש להשוואה מצוי כמעט רק בספרות.
12. במקרא כי מביעה
א. קשר של זמן: "כי תבאו אל הארץ ... והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן" (ויקרא כג, י)
ב. קשר של תנאי: "כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד אותך" (שמות כא, ב)
ג. קשר של תוצאה: "האין בבנות אחיך ובכל עמי אשה כי אתה הולך לקחת אשה מפלשתים הערלים" (שופטים יד, ג)
ד. קשר של ניגוד: "לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם, כי ברשעת הגוים האלה" (דברים ט, ה)
ה. קשר של סיבה: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו" (בראשית ב, ג)
ו. קשר של ויתור: "כי הרחקתם בגוים וכי הפיצותם בארצות, ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שמה" (יחזקאל יא, טז)
ז. קשר של השוואה: "כי אצק מים על צמא ונוזלים על יבשה, אצק רוחי על זרע וברכתי על צאצאיו" (ישעיהו מד, ג)
13. במקרא ו מביעה גם ברירה: "ומכה אביו ואמו מות יומת" (שמות כא, טו) שפירושו מכה אביו או אמו.
14. לא הזכרנו כאן דוגמות שבהן לש יש תפקיד תחבירי בלבד, כמו בפתחה לפסוקים מושא או לפסוקית נושא או לפסוקית נשוא.
15. בספרות התלמודית קיים המושג תנאי כפול. במסכת קידושין, דף סא עמוד א, מובאת פלוגתא, אם כל משפט תנאי משתמע כתנאי כפול. רבי מאיר סבור שאין לפרש תנאי פשוט כתנאי כפול. שלא כרבי מאיר, סבור רבי חנינא בן גמליאל ש"מכלל הן אתה שומע לאו".
16. המילונים שנבדקו הם של קרופניק, של גור, של מדן, של אבן שושן ושל כנעני.

ביבליוגרפיה

- אזר מ' (תשמ"א), "אבל, אלא ו - אלא ש - בעברית של ימינו", לשוננו מה, עמ' 133-148.
אלון ע' (1990), "לעניין מיליות הניגוד בעברית בת ימינו", בתוך: דברי המפגש השנתי השביעי (החוג הישראלי של החברה האירופית לבלשנות), ירושלים, עמ' 5-11.
בן-אשר מ' (1972), "משפט התנאי בעברית החדשה הבינונית", עיונים בתחביר העברית החדשה, תל-אביב.

- ברגמן ש"ה (תשי"ג), מבוא לתורת ההיגיון, מוסד ביאליק, ירושלים.
- זהר ע' (1990), איתור קשיים ביכולת לחשיבה סיבתית ולאבחנה בין הסברים סיבתיים להסברים טלולוגיים, ירושלים.
- ניר ר' (תשנ"ה), "פיתוח הכשירות האוריינית כאתגר חינוכי", במכללה, המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים, עמ' 7-16.
- סגל מ"צ (תרצ"ו), דקדוק לשון המשנה, דביר, תל-אביב.
- עבאדי ע' (תשמ"ד), כמה תכונות של לכידות בשיח בעברית הכתובה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- פרוכטמן מ' (תש"ן), "חוסר הקשר שבמלות הקישור", בלשנות עברית, אוניברסיטת בר אילן, עמ' 151-156.
- פרץ י' (1967), משפט הזיקה בעברית לכל תקופותיה, הוצאת דביר, תל-אביב.
- Gesenius W., Kautsch E. (1909), *Hebrew Grammatik*, Leipzig.
- Fries C.C. (1952), *The Structure Of English*, New York.
- Quirk R., Greenbaum S. A. (1973), *University Grammar of English*, Longman, London.
- Stockwel R., Schachter P., Partee B. H. (1973), *The Major Syntactic Structure Of English*, New York.
- המילונים שנבדקו:
- אבן שושן א' (תשכ"ט), המילון החדש, הוצאת קרית ספר, ירושלים.
- גור י' (תש"ה), מילון השפה העברית, הוצאת דביר, תל-אביב.
- כנעני י' (תשכ"ו), אוצר הלשון העברית, המילון העברי החדש, הוצאת מסדה, ירושלים-תל-אביב.
- מדן מ' (תשכ"א), מאלף עד תו, מילון עברי שימושי, הוצאת אחיאסף, ירושלים.
- קרופניק ב' (תרצ"ו), מילון עברי חדש, הוצאת מצפה, תל-אביב.